

Notes addicionals sobre el plànol del nucli urbà d'Inca de l'any 1808 i sobre els treballs de Jeroni de Berard

XV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Antoni Ginard Bujosa¹, Joan Estrany Bertos¹ i Francesca Tugores Truyol²

1: Departament de Ciències de la Terra, Universitat de les Illes Balears.

Adreces electròniques: antoni.ginard@uib.es; joan.estrany@uib.cat

2: Departament de Ciències Històriques i de les Arts, Universitat de les Illes Balears.

Adreça electrònica: f_tugores@yaboo.es

Paraules clau: Història de la cartografia, Jeroni de Berard, Il·lustració.

Resum. *A partir d'un esborrany manuscrit, fins ara inèdit, vinculable als treballs iniciats per Jeroni de Berard (1742-1795), s'amplien els coneixements de la part final del segle XVIII sobre la cartografia del nucli d'Inca i les seves rodalies, destacant nous aspectes territorials com xarxa viària, relleu, elements patrimonials i altres. Aquest treball és continuació d'una comunicació presentada a les Jornades de l'any 2012, sobre el gravat d'un plànol del nucli urbà d'Inca (1808). Ara es presenten unes notes complementàries sobre aquell plànol, el seu origen i les seves característiques.*

Keywords: History of cartography, Jeroni de Berard, Enlightenment.

Abstract. *A draft manuscript –until nowadays unpublished and attributable to the work initiated by Jeroni de Berard (1742-1795)– allows an improvement of the cartography knowledge of the Inca village and its surrounding at the end of the 18th century. This discovery highlights new territorial aspects such as pathways, relief, and other assets related with an incipient urban consolidation. This work is an extension of a communication presented at the Jornades of 2012 centred on the engraving plan of the Inca village (1808). This study now presents some notes on this discovered manuscript plan, its origin and its characteristics.*

1. Introducció

A les XIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca, l'any 2012, presentàrem la comunicació titulada “Un plànol del nucli urbà d'Inca (1808). Context històric i georeferenciació” [1], en la qual analitzàvem el gravat del plànol de la vila d'Inca, de Sebastià Sans, incorporat a l'edició de la *Vida de la Venerable Madre Sor Clara Andreu...*, de Josep Barberi [2], impresa l'any 1807, encara que la datació del gravat, fet per acompanyar l'apèndix històric de l'obra, és de 1808.

Dos anys després, l'any 2014, és possible aportar unes notes addicionals i complementàries sobre

aquell plànol, sobre el seu origen i les seves característiques. El motiu d'aquesta nova incursió en el tema es justifica pel fet que s'ha fet pública l'existència de documentació fins ara inèdita, una part de la qual fa referència al plànol del nucli d'Inca.

El plànol gravat l'any 1808, de Sebastià Sans, és vinculable amb els treballs iniciats per Jeroni de Berard, a pesar de la seva datació posterior (de principi del segle XIX). En efecte, l'obra de Berard és coneguda pels gravats dels plànols dels nuclis urbans de diferents pobles de Mallorca. L'aparició de nova documentació ha de contribuir a augmentar el coneixement de l'obra de planimetria iniciada per Berard a la part final del segle XVIII. En el treball precedent, ja havíem fet constar que el gravat del plànol de Berard, que hauria de correspondre al nucli urbà d'Inca, era desconegut, amb el benentès que el fet que no ens hagi arribat no vol dir que no hagués pogut existir ^[1].

L'accés als nous materials que s'han fet públics és el resultat d'una història rocambolesca. La sèrie de manuscrits fou identificada, als anys 1990, pel professor Josep Morata Socías en una llibreria de vell de Palma; atès que no fou possible una immediata adquisició, aconseguí fer-ne fotocòpies. Posteriorment, el bibliòfil Jaume Fiol en va comprar dotze, mentre que alguns plànols del mateix lot acabaven dispersant-se (un mínim de tres, dels quals només es coneix la fotocòpia) (vegeu [3]: 139-140). Els dotze exemplars manuscrits originals han estat adquirits pel Consell de Mallorca i s'han incorporat a la Biblioteca Lluís Alemany, que ofereix als investigadors un fons especialitzat en temes balears i inclou col·lecció de gravats.

A més de l'edició impresa ^[3], la publicació és disponible en format digital al lloc web de la Societat Arqueològica Lul·liana.¹ Sens dubte, la sèrie d'exemplars manuscrits ara publicats ha de contribuir a un millor coneixement tant dels treballs impulsats per Jeroni de Berard i del seu abast com, per extensió, de l'estat i del context dels aixecaments cartogràfics a la Mallorca del final del segle XVIII.

2. Jeroni de Berard: vida i obra

En realitat, Jeroni de Berard i Solà (1742-1795) pretenia continuar la feina encetada pels treballs del mapa de Mallorca (1784-1785) patrocinat per Antoni Despuig. Berard fou un dels fundadors de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (1778); era, com Despuig, acadèmic de *San Fernando* (des del 1775), i ambdós compartiren la protecció de l'escola de dibuix de la Societat, de la qual Berard fou un dels impulsors i director.

Jeroni de Berard deixà una obra inacabada, el *Viaje a las Villas de Mallorca*, datada *circa* 1789, que és coneguda pels textos descriptius que acompanyaven els plànols d'una sèrie de nuclis urbans de pobles de la Part Forana. Per aquest motiu ja és prou important. Berard dominava les matemàtiques i el dibuix, i havia conegut els treballs cartogràfics i les tècniques de l'expedició coetània dirigida per Vicente Tofiño. El mateix Berard confessa que tenia la idea de continuar els treballs del mapa patrocinat per Despuig. Així, Berard usava el teodolit i aixecava plànols en companyia de Sebastià Sans, prevere. Cap al 1785-1790, Berard feia treball de camp i coneixia el territori. A més de fer els plànols dels nuclis urbans, tot fa pensar que també volia revisar o actualitzar el contingut dels termes municipals del mapa de Despuig.

La intenció de Berard era fer el plànol *ignographico* dels carrers i les illetes de cases en planta,² una vista en perspectiva i imatges de monuments (església parroquial, convents, santuaris), juntament amb una descripció succinta i una llegenda que emmarcava l'escut de la vila. Els gravats tenen aproximadament 360 x 480 mm (vegeu [4]: x) i foren iniciats per Josep Muntaner, una altra coincidència amb el mapa de Despuig.

1 http://www.arqueologicaluliana.com/seminari_SAL_2014_CH.pdf

2 El terme *ignografia* significa delinear la planta d'un edifici.

La tasca de Berard planteja diverses qüestions. Quan Berard manifestava la intenció de continuar els treballs iniciats per Despuig, eren suficients els plànols dels nuclis urbans per completar el mapa o potser voldria millorar-ne els resultats? Sembla que li voltava pel cap un concepte de “mapa total de la isla”, sobre la base de diferents fonts, entre d'altres, del mapa patrocinat per Despuig, dels treballs de l'expedició de Tofiño i “de lo que nuestros viajes han producido” (vegeu [4: 2].

Probablement, la seva defunció (1795) fou una de les causes per les quals no acabà la totalitat de la seva obra. Com hem dit, els treballs cartogràfics de Berard han aportat una sèrie de gravats dels plànols dels nuclis de diversos pobles.

Amb referència a Inca, sembla que no s'hauria arribat a fer el gravat, almenys en vida de Berard, però sí que coneixem el gravat posterior fet per Sebastià Sans.

En aquest sentit, Sans és un personatge que havia treballat directament amb Berard. Quan es refereix a l'expedició Tofiño, Berard descriu els avantatges del *theodolite* [sic], *de cuyo instrumento saqué un perfecto y cumplido modelo de madera de indias embebida de linaza, cosida con todas las piezas delicadas hechas de metal, construidas por el Dr. D. Sebastián Sans, presbítero mi inseparable compañero en todas las referidas pruebas a que consecutivamente nos indujo el deseo de ejercitar este nuevo theodolite [...]* [4: 1]. Per tant, cap als anys 1785-1789, Berard aixecava plànols en companyia de Sans fent ús del teodolit.³

Segons Joaquim Maria Bover, Sebastià Sans (1839) era un *presbítero* i *doctor teólogo*, natural de Palma, que es dedicà a *las matematicas y a la Geografia, ciencia que cultivó todo el tiempo de su vida*. Pels seus coneixements de cartografia i planimetria, Sans aixecava, en concret, un plànol d'Inca i altres: *Levantó una multitud de planos del tamaño de una cuartilla, algunos de ellos como los de Inca y Alcudia grabados por su buril que llegó á manejar con mucha destreza, como puede verse por las planchas de los mismos que conserva la familia de D. Jaime Luis Garau* [5: 376-377] i [6: 353].⁴ A través de Josep Barberi és possible posar en relació els quatre personatges (Antoni Despuig, Jeroni de Berard, Sebastià Sans i el mateix Barberi).

2.1. Textos descriptius i mapes dels termes municipals

Els textos de Berard [4], després de la descripció d'algunes viles, incorporen un llistat, que titula *Explicación del mapa*, on enumera els topònims de les propietats, amb indicacions sobre les extensions i els cultius dominants. Tenen *Explicación del mapa*: Andratx, Puigpunyent i Estellencs, Lluç (Escorca), Alcúdia, Santa Margalida i Maria, Artà, Felanitx, Santanyí, Campos, Algaida, Montuïri, Sant Joan, Sineu, Sencelles i Inca. En total, fins a quinze viles.

Pel que fa a la relació entre l'obra de Berard i el mapa patrocinat per Despuig, el llistat del primer s'ha contrastat amb els topònims del mapa del segon en el terme d'Inca; encara que només sigui un cas particular, la correspondència del llistat dels cinquanta-un topònims de Berard amb el mapa de Mallorca és completa, excepció feta de les diferències de grafia i de dos topònims: Berard els esmenta dues vegades quan el mapa registra un únic topònim en cada cas [8].

És possible que un dels objectius de Jeroni de Berard fos revisar els mapes dels termes municipals, en correspondència amb l'esmentat apartat *Explicación del Mapa*, del text descriptiu del *Viaje a las Villas de*

3 Sobre Sebastià Sans, vegeu també la necrològica [de 22 de febrer de 1839]: “Murió el pbro. D. Sebastián Sans y Pol, y beneficiado de la catedral. Era natural de Palma, aficionado a las matemáticas, la geografía y el dibujo. Ayudó hacia 1790 a su amigo el ilustre D. Jerónimo Berad [sic] y Solá en sus Viajes por el interior de esta isla, y sobre el pasado de la ciudad de Alcudia, cuyo mapa grabó, poseemos la *Adición y suplemento* a dicho manuscrito titulada *Anfiteatro en territorio de Alcudia*, descripción redactada en 1803 e ilustrada con un dibujo.” Extret de [7].

4 Llorenç Pérez Martínez afirmava desconèixer si els plànols de Sebastià Sans podrien haver anat a parar a una biblioteca adquirida per l'Ajuntament de Palma l'any 1906 [4: 3, nota 3].

Mallorca. No obstant això, l'únic exemple que coneixem és el del mapa del terme de la vila d'Andratx (vegeu BERARD, ed. 1983: 19). Aquest mapa, segons Bover, hauria format part de [...] *los mapas de los distritos de Alaró, Alcúdia, Algaida, Andraitx, Artá, Binisalem, Buñola, Calviá, Campanet, Campos, Esporlas, Felanitx, Inca, La-Puebla, Lluchmayor, Manacor, Marratxí, Montuiri, Muro, Petra, Pollensa, Porreras, Puigpuñent, San Juan, Sansellas, Santa Margarita, Santa María, Santañy, Sineu, Sóller y Valldemossa, primorosamente hechos en medio pliego cada uno, cuyos originales conserva el mismo Probens*, [...] [6, I: 92].

Per tant, una part dels documents s'haurien perdut. Sobre altra documentació relacionada amb Berard, l'esmentat Prohens,⁵ segons Bover, conservava aquells originals dels districtes, [...] *juntamente con varios dibujos de edificios y las minutas y apuntes de los viajes á algunos pueblos de la isla*. [6, I: 92].

2.2. Berard i els plànols dels nuclis urbans

Molt més significatius, encara que parcialment coneguts, són els treballs de Berard sobre els plànols dels nuclis dels pobles, aixecats per ell mateix o en companyia de col·laboradors. Pel que fa a l'aixecament dels plànols dels nuclis urbans, Jeroni de Berard havia afirmat que “*emprendimos (a impulsos de un amigo), llevados de la natural inclinación y por sola divertida curiosidad, el sacar los planos de todas las poblaciones de esta isla*” [4: 2].

Sens dubte, l'objectiu primordial de Berard era fer els plànols dels nuclis de les viles, amb l'afegit dels d'alguns nuclis dels llocs, aleshores sufraganis de les viles parroquials. No obstant això, també és possible pensar que Berard no contemplava fer els plànols de diversos nuclis de menor entitat, encara que en pogués aportar una breu descripció prou acurada, com podrien ser els casos d'Estellencs, Banyalbufar, Deià, Llubí, Sant Llorenç, Alqueria Blanca, Lloseta, Consell, Mancor, Biniarroi o Ullaró [4: *passim*].

És evident que els plànols de “totes” les poblacions no ens han arribat. És més que probable que la defunció de Berard (1795) fos el motiu de la interrupció dels treballs. Per altra part, a pesar que altres persones –segurament Sebastià Sans– haurien pogut continuar la feina, és també indubtable que els arxius i els documents relacionats amb l'obra de Berard s'hagin perdut, hagin patit una dispersió notable i, com a mínim en part, hagin estat objecte d'un espoli significatiu. En aquest sentit, vegeu el testimoni de Llorenç Pérez, a la nota 14 de la pàgina XIII de l'edició de 1983.

La publicació recent dels materials fins ara inèdits [3] contribueix a ampliar de manera considerable el coneixement i l'abast dels treballs de Berard o relacionats amb la seva iniciativa. A hores d'ara, sobretot partint de les edicions de 1983 i de 2014, és possible establir a la taula 1 el conjunt dels plànols coneguts (en diferents estats d'execució) de nuclis urbans de Mallorca. S'ha seguit l'ordre lògic de les viles i dels llocs que haurien de formar el conjunt d'un possible gravat definitiu. Tot plegat, la cobertura abasta 18 viles, més els 5 plànols dels llocs aleshores sufraganis (que corresponen a 23 nuclis de municipis actuals).

Vila	Lloc	Estat	Edició	Observacions
Alaró		Manuscrit	2014, 13	[Fotocòpia]
Alcúdia		Gravat	1983: 101	
	Badies de Pollença i Alcúdia	Gravat	1983: 101	
Alcúdia		Gravat	1890 [Llabrés]	Autor: Sebastià Sans [?]
Alcúdia		Manuscrit	2014, 7	Esborrany
Andratx		Manuscrit	1983: 19	Miscel·lànies Bover
	Port d'Andratx	Manuscrit	1983: 19	Miscel·lànies Bover

5 Jaume Antoni Proens Bennàsser (Felanitx, 1799 – Palma, 1865). Advocat i antiquari, que reuní una important col·lecció (vegeu *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 14: 30).

	Terme municipal	Manuscrit	1983: 19	
Artà		Gravat	1983: 127	
	Capdepera	Gravat	1983: 127	
	Son Servera	Gravat	1983: 127	
Binissalem		Manuscrit	2014, 12	[Fotocòpia]
Campanet		Manuscrit	2014, 6	
Campos		Manuscrit	1983: 175	Miscel·lànies Bover
Campos		Manuscrit		Arxiu particular (Campos)
Felanitx		Gravat	1983: 152	
Inca		Gravat	1808	Autor: Sebastià Sans
Inca		Manuscrit	2014, 4	Esborrany
Llucmajor		Gravat	1983: 185	
Llucmajor		Manuscrit	BNE	Biblioteca Digital Hispànica
Llucmajor		Manuscrit (I)	2014, 1	
Llucmajor		Manuscrit (II)	2014, 2	Esborrany
Llucmajor		Manuscrit (III)	2014, 3	Esborrany (parcial)
Manacor		Gravat	1983: 141	
Manacor		Manuscrit (I)	2014, 9	
Manacor		Manuscrit (II)	2014, 10	Esborrany
Manacor		Manuscrit (III)	2014, 11	
Montuïri		Manuscrit	2014, 8	
Pollença		Gravat	1983: 81	
Sant Joan		Gravat	1983: 219	
Santa Margalida		Manuscrit	2014, 14	[Fotocòpia]
	Maria	Manuscrit	2014, 12	[Fotocòpia]
Santanyí		Gravat	1983: 164	
Sineu		Gravat	1983: 241	
	Llorito	Gravat	1983: 241	
Sóller		Gravat	1983: 65	
	Fornalutx	Gravat	1983: 65	
	Fornalutx	Manuscrit	2014, 5	
	Biniaraix	Gravat	1983: 65	
	Biniaraix	Manuscrit	2014, 5	

Taula 1. Conjunt dels plànols coneguts en diferents estats d'execució de diversos nuclis urbans de l'illa de Mallorca

Els manuscrits originals, fins ara inèdits, conformen una sèrie de plànols,⁶ que són esborrany, dibuixos preparatoris o minutes del treball de camp, en diferents estadis d'execució, des del mateix esborrany d'Inca fins als plànols més elaborats, com els de Fornalutx i Biniaraix i, sobretot, el de Montuïri, acabats a tinta i aquarel·la. Lògicament, els manuscrits ara publicats [3] requereixen una anàlisi de detall de cada cas. Sens dubte, en la mesura que els manuscrits siguin documents previs a l'execució dels gravats, un estudi més acurat, específic i de conjunt, ha d'aportar una valuosa informació sobre el treball de camp i el procés de l'aixecament dels plànols. Per altra part, sobre el procés de treball de Berard i dels seus col·laboradors, una primera revisió indica igualment que hi intervenien diverses mans.

Els diferents estats d'elaboració són una mostra de les diverses fases del procés d'execució. Val a dir que a cada trasllat poden produir-se canvis o pèrdues d'informació. En el capítol de diferències entre els manuscrits i els gravats, hem d'apuntar els canvis d'escala, el retall de les àrees cartografiades, la desaparició de les possibles referències al relleu, la incorporació als gravats

⁶ Vegeu una breu descripció de cadascun a [3].

de les escales gràfiques (en *varas castellanas* i en destres de Mallorca) i altres canvis (el plànol de Biniaraix perd un topònim entre el manuscrit i el gravat; l'afegitó de signes d'arbrat als gravats, etc.). Òbviament, els gravats incorporen igualment el dibuix de la vista en perspectiva, la llegenda, el text descriptiu i l'escut de la vila, que no són als manuscrits.

Estat 1. Notes i extractes del treball de camp, amb anotacions, referències de mesures, distàncies, càlculs d'angles, acotacions, correccions, etc. (amb exemples als plànols de Lluçmajor, Manacor...).

Estat 2. Plànols 'passats a net', que tenen les marques incises damunt el paper que mostren l'entramat propi de les roses dels vents...

Estat 3. Calcs dels plànols revisats (seria el cas del plànol d'Inca, fet en un paper més prim i sense cap marca de treball de camp ni d'instrument de dibuix), que poden indicar que es basaven en uns altres plànols ja comprovats.

Estat 4. Còpies amb indicis de la preparació per al gravat (com en el cas del manuscrit del plànol de Manacor, que mostra les línies que coincideixen amb l'enquadrament del plànol gravat).

Estat 5. Versions finals manuscrites per al gravat, amb restes del llapis, del repàs a tinta i dels acabats en aquarel·la, bàsicament en color vermell per a les il·letes de cases, i toponímia (com en els manuscrits dels plànols de Biniaraix, Fornalutx i, en particular, Montuïri).

Estat 6. Plànols gravats. El gravat havia de ser el producte final, que ens ha arribat de manera incompleta. No es va fer el gravat de tots els plànols o només els coneixem en part, fets per les mans de diferents gravadors.

2.3. Els gravats dels plànols

El procés de gravat dels plànols estava subjecte igualment a unes vicissituds molt poc favorables. Primerament, Josep Muntaner Moner (*circa* 1745-1788), que l'any 1785 havia gravat el mapa de Mallorca patrocinat per Antoni Despuig, hauria començat la impressió dels gravats (Sineu, Felanitx, 1786; Alcúdia, Manacor, 1787), la qual es veuria interrompuda per la seva mort (17 de setembre de 1788). Aquesta incidència donava pas a la intervenció d'altres gravadors, un dels quals era "un" Joan Muntaner, que hauria continuat els gravats cap a l'any 1790 (Lluçmajor, Artà). De totes formes, hi ha gravats que no permeten identificar ni el gravador ni la data (Sóller, Santanyí, Sant Joan).

La identificació de Joan Muntaner obre diverses opcions teòriques, que poden plantejar dubtes.⁷ Això no obstant, a Joan Muntaner Cladera (1744-1802), també vinculat a la Societat d'Amics del País, se li han atribuït els gravats dels "mapes" de les viles de Selva, Santa Maria, Porreres, Sineu, Algaida, Montuïri, Felanitx, Petra i Campos, "en cuyas láminas presentó en pequeño las vistas de los pueblos y los planos ignográficos" [9: 105] i [10].

Sobre els diversos gravadors, l'any 1890, Gabriel Llabrés afirmava: "El plano de Sóller debe ser obra del mismo Berard ó de algún otro artista contemporáneo, pero no de D. José Muntaner. Bover [1868] asegura que de esta colección misma hay otros planos de las villas de Pollensa, Santanvi, Lluçmayor, San Juan y otros" [11: 307].

En qualsevol cas, la defunció de Jeroni de Berard (28 de juny de 1795) hauria de ser una causa de força major per explicar el fet que la sèrie de gravats sigui incompleta. De fet, posteriorment, alguns plànols ens han arribat en versió manuscrita (Campos,⁸ Felanitx), feta a l'estil de Berard

⁷ Per una part, Joan Muntaner Moner (1750-1793) i, per l'altra, Joan Muntaner Cladera (1744-1802).

⁸ Fins i tot, hauria existit un –tercer, i desconegut– plànol manuscrit de Campos. Segons el seu propi testimoni, Gabriel

(tot seguint l'estructura dels gravats). Igualment, altres han estat objecte de gravats específics, com és el cas dels plànols d'Inca i d'Alcúdia.

El gravat del plànol d'Inca és, segur, de Sebastià Sans (1808), a qui també podríem atribuir hipotèticament –per les similituds– l'autoria d'un gravat del plànol d'Alcúdia, reproduït per Gabriel Llabrés (1890) i que va acompanyat d'aquest comentari: “Nuestro ejemplar tiene recortados los bordes por cuyo motivo es imposible saber si llevaba el año y el nombre del autor ó grabador. No obstante, á simple vista se descubre una mano más insegura é incorrecta que el de los otros planos que llevamos descritos, grabados por Muntaner” [11: 307]. Aquest gravat d'Alcúdia, que sembla fet per dues mans, segueix el disseny del nucli urbà del gravat anterior de Josep Muntaner (1787), però és d'una menor qualitat, amb diferències i, fins i tot, alguns errors; el nombre de topònims és inferior als del gravat de 1787.

El seguiment dels possibles gravats també és complex, perquè els diferents autors i les fonts escrites no ajuden a aclarir el seu nombre. Per altra part, l'any 1839, Antoni Furió situava [?] les planxes a la biblioteca del cardenal Despuig [9: 105], mentre que, l'any 1868, Joaquim Maria Bover assenyalava que les planxes s'havien perdut [6, I: 105].

L'any 1890, Gabriel Llabrés Quintana aportava aquestes consideracions sobre el seu propi seguiment dels gravats:

“Estos últimos [Berard] los encomendó al acreditado buril de su amigo, el célebre grabador D. Joseph Muntaner. Las planchas originales de éste parece que se han perdido, y como la tirada que de ellos se hizo debió ser muy reducida, si es que pasó de lo que suele llamarse pruebas de artista consideramos oportuno consignar aquí el corto número de ejemplares de que tenemos noticia. Dicenno que tiene toda la colección el Sr. Conde de España, en su predio Defla: algunos otros hemos visto en la Biblioteca del señor Conde de Ayamans en un voluminoso álbum de grabados mallorquines que perteneció á D. Antonio Furió, su coleccionador. D. Pedro de A. Penya posee unos cuantos; y por último, nosotros adquirimos unos pocos, en la almoneda que se hizo de los muebles del difunto señor Ferriol, rector de San Jaime. Procedían del convento de Capuchinos los cuatro siguientes: el quinto es regalo que nos hizo el benemérito historiador de Sóller D. José Rullán” [11: 306].

3. L'esborrany manuscrit del plànol d'Inca

L'esborrany del plànol d'Inca és un manuscrit, a llapis i tinta sobre paper verjurat (figura 1). Seguint les observacions de l'edició impresa: “És un dels més inacabats de la sèrie, es tracta d'un esborrany fet a mà alçada, sense vestigis d'instruments de dibuix ni línies incises com en altres casos. Tot i que la major part és traçat a llapis, es destrien nombrosos detalls d'interès. Esdevé el plànol més antic del nucli. Té una filigrana [visible a contrallum]: ‘RAMON ROMANS’ i ‘Nº 1’. Cedit per Jaume Fiol” [3: 141].

Llabrés Quintana (1858-1928) havia comprat un plànol de la vila de Campos: “De igual tamaño es, otro dibujo á la pluma original del mismo Berard que contiene el PLAN IGNOGRAPHICO DE LA VILLA DE CAMPOS EN LA ISLA DE MALLORCA, y que á más de la Vista oriental en perspectiva trae perfiladas la fachada de la Parroquia de Campos, el portal del Convento de Mínimos - S. Franco, de Paula, el sello ó escudo de Armas de la villa, y lugar en blanco para la leyenda. Ignoro si llegó á grabarse. Lo adquirí de un maestro albañil oriundo de aquella villa” [11: 307]. Entre els fulls solts de l'arxiu de Gabriel Llabrés, a l'Ajuntament de Palma (AMP 845), hi ha constància que Llabrés tenia el plànol: *10 ms Campos* (fitxa F) i com el tenia: *Mas tengo en un cuadro el Plano de la villa de Campos, del mismo Boix* [de Berard] (fitxa D). Per tant, el plànol emmarcat, que no sabem on ha anat a parar, també formava part del llegat de Llabrés. Per altra part, a l'Arxiu Municipal de Palma, la còpia de Gabriel Llabrés de la Historia de la villa de Campos (1815), de Francesc Talladas, conté: *Apuntes hidrologicos para la monografia del establecimiento balneario de San Juan de Campos, pel Dr. Millaruelo, Osca, 1878; Representación del clero de Campos, por Bartolomé Oliver, 1724, copiada el 1887; calc de fragment del mapa de Despuig, corresponent al terme municipal de Campos (ara és a AMP OG 008); calc del plànol del nucli de Campos, per Jeroni de Berard (ara és a AMP OG 009).*

L'esberrany no inclou referències de títol, ni de data, ni d'autoria. Està preparat per fer-ne una lectura orientada cap a gregal, amb el nord (que no s'indica) cap a l'angle superior de l'esquerra. La planimetria reproduïx la planta dels carrers del nucli urbà i les illetes de cases; són identificables les plantes dels edificis dels convents i de l'església parroquial, els llevadors, els camins, els torrents i els ponts, els molins de vent. No hi ha toponímia.

És un document de 305 x 431 mm (a la part superior) / 423 mm (a la part inferior). L'esberrany té una escala gràfica en *Vars*. (*Varas* [castellanas]) [100 *varas* = 28 mm; una *vara*, 0,8359 m], de tal manera que, de la mesura de la regleta, en resulta una escala aproximada 1:3.000 (el gravat de 1808 respon a una escala aproximada 1:12.000).

Els escassos traços a tinta semblen estar repassats damunt el traçat a llapis. La textura i la transparència del paper podrien ser també indicatives d'un calc sobre un plànol preexistent. En termes de representació del territori, l'esberrany aporta més informació que el gravat, ja que abasta una àrea més àmplia: la perifèria immediata al nucli urbà d'Inca tot incloent camins, molins, el torrent de sa Canaleta i els seus ponts, juntament amb traçats indicadors del relleu.

Amb pocs dubtes, l'esberrany ha de ser anterior al gravat de 1808 fet per Sebastià Sans, amb la qual cosa el seu aixecament podria situar-se cap a l'any 1790, en un hipotètic treball conjunt de Jeroni de Berard i Sebastià Sans.

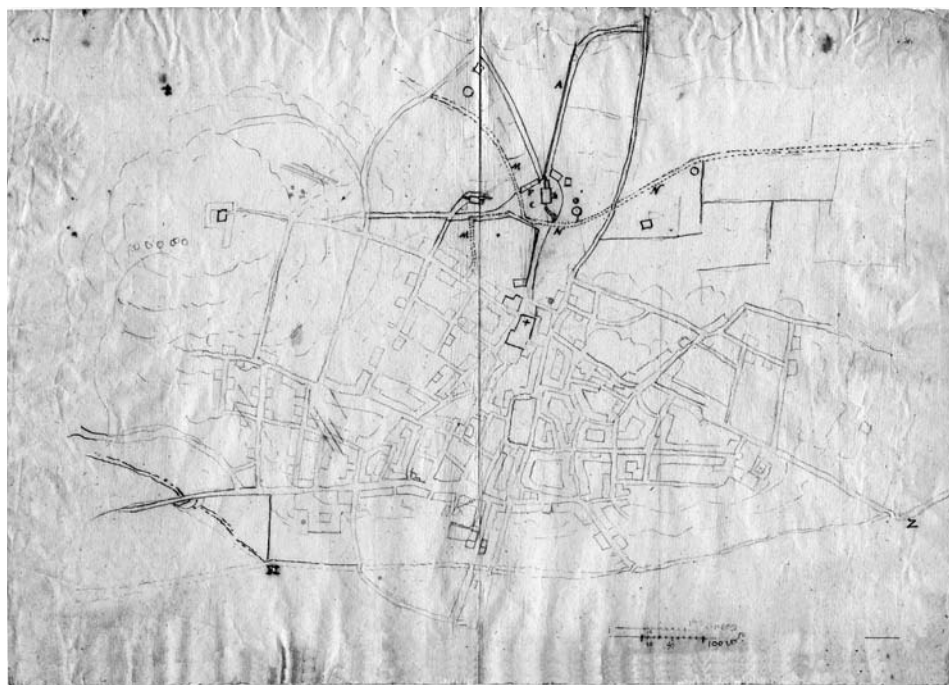

Figura 1. Esberrany manuscrit del plànol d'Inca, atribuït a Jeroni de Berard (circa 1790)

3.1. Diferències i similituds entre l'esberrany d'Inca i el gravat de 1808

Un dels objectius d'aquest treball és contrastar les diferències i les similituds entre l'esberrany del plànol d'Inca i el gravat de 1808, de Sebastià Sans (per aquest motiu, hem retocat digitalment l'esberrany, vegeu figura 2). Per a les característiques del gravat, vegeu [2].

Canvi d'escala.- Una diferència major és el canvi d'escala. El gravat és una còpia, mentre que el que anomenam esberrany és el referent. El resultat de la còpia és una molt notable reducció de l'escala, 1:3.000 a l'esberrany, 1:12.000 al gravat de 1808. Per tant, l'esberrany està fet a una escala major i és molt més precís que el gravat. El trasllat de la imatge al gravat suposa una reducció d'escala de 4 a 1. Així mateix, les menors dimensions del gravat també poden explicar no sols la reducció d'escala, sinó també el retall de l'àrea representada corresponent als afores del nucli d'Inca.

Figura 2. Comparativa entre el plànol gravat de Sebastià Sans (esquerra) amb l'esberrany manuscrit (dreta) atribuït a Jeroni de Berard (circa 1790). L'esberrany ha estat retocat digitalment per tal de facilitar el seu estudi

Ampliació de l'àrea representada.- Tal com ja s'ha apuntat, una altra diferència amb el gravat és que l'esberrany cartografia una àrea de majors dimensions, tot incloent la perifèria del nucli urbà. El gravat se centra més en el casc urbà –bàsicament limitat pels convents de Sant Bartomeu, de Sant Domingo i de Sant Francesc–, mentre que l'esberrany aporta una major informació dels afores, que fou retallada a l'hora de fer el gravat (vegeu figura 3).

L'esberrany conté més informació dels afores del casc urbà, sobretot dels sectors del nord-oest (camins i molins de vent) i del nord-est (Camp d'Oca); a més d'una informació molt esquemàtica dels sectors del llevant i del sud-est. En canvi, l'esberrany i el gravat representen la mateixa àrea

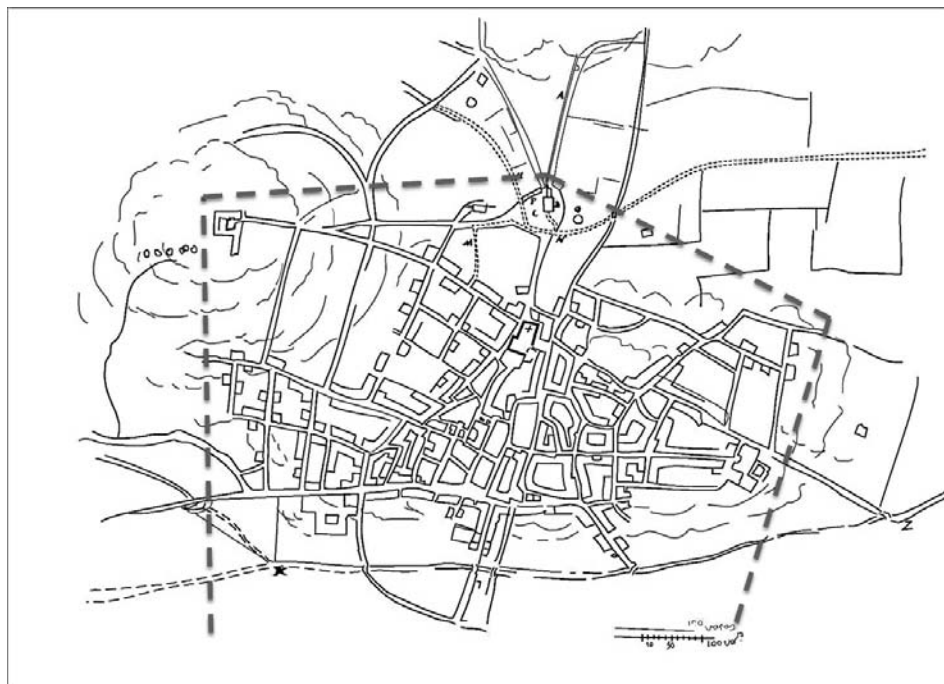

Figura 3. Enquadrament del plànol gravat de Sebastià Sans (1808) en el plànol manuscrit de Jeroni de Berard (circa 1790)

a la part de migjorn i del sud-oest. Tot i que la informació de la rodalia és més esquemàtica –sense afectar gaire la representació del nucli–, és interessant i s'ha de valorar pel fet d'aportar algunes dades complementàries sobre elements territorials, molts dels quals actualment estan integrats dins la trama urbana.

Canvi d'orientació.- Com hem indicat, l'esborrany està orientat cap a gregal, amb el nord (sense indicar) cap a l'angle superior de l'esquerra. El gravat té l'orientació desplaçada cap a mestral; el símbol d'una mitja fletxa indica el nord (cap a l'angle superior de la dreta).

Illetes de cases.- Un objectiu bàsic del plànol són les plantes dels edificis i els carrers. A l'interior del casc urbà, les illetes de cases són assenyalades a l'esborrany sense trama d'ombra ni de color. El gravat de 1808 reproduceix l'esborrany amb una elevat grau de fidelitat. No obstant això, el gravat millora molt la representació en planta dels convents de Sant Bartomeu, de Sant Domingo i de Sant Francesc (la planimetria d'aquests edificis emblemàtics era més coneguda i bona de fer en detall).

Tot i el seguiment del manuscrit per part del gravat de 1808, en una primera anàlisi comparativa el gravat posterior podria reflectir l'evolució urbana –tenint en compte que podria haver-hi una distància cronològica d'una vintena d'anys entre l'elaboració de l'esborrany del plànol manuscrit i l'execució del gravat–, a través de la rectificació del traçat dels carrers, els nous carrers i volums de cases o de l'ampliació del plànol del monestir de Sant Bartomeu (figura 4). En aquest sentit, la informació pròpiament extreta del plànol requereix igualment un suport de documentació d'arxiu.

Referències al relleu.- Un aspecte molt interessant, encara que sigui secundari –i que no recull el gravat de 1808–, són les indicacions del relleu, en un moment en què l'ús de corbes de nivell

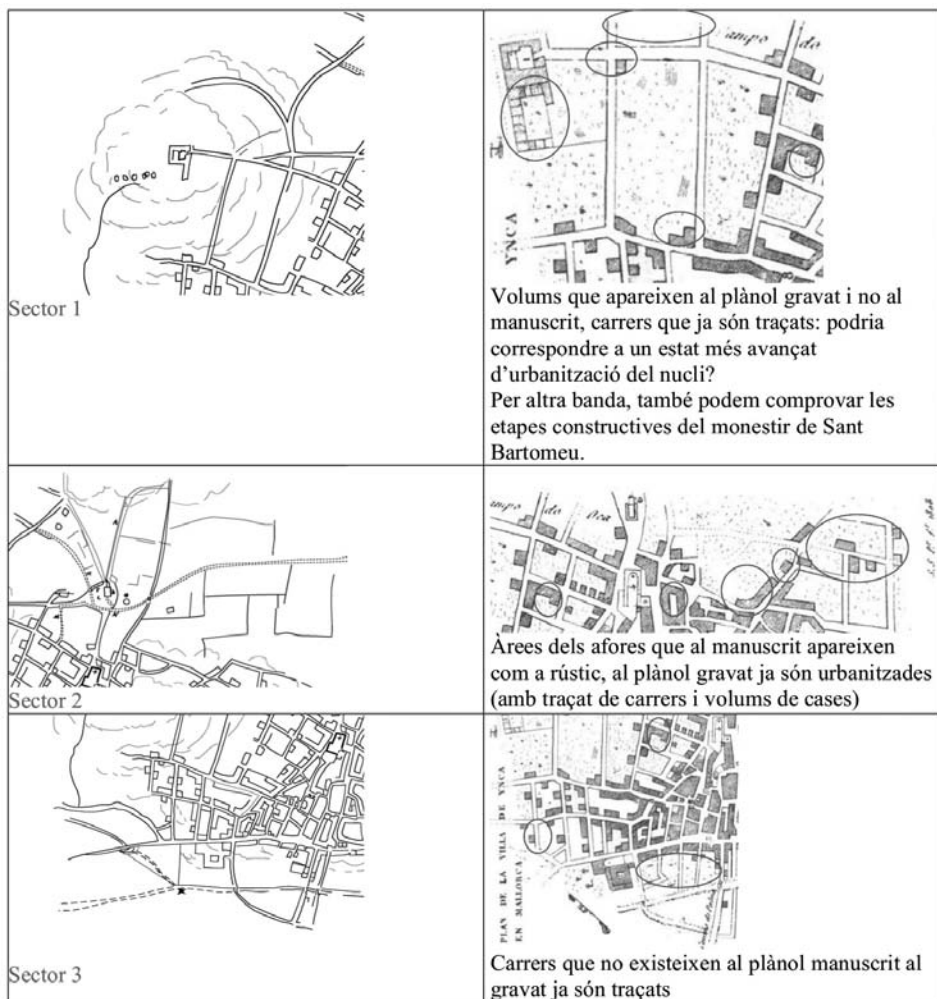

Figura 4. Primera anàlisi comparativa entre l'esborrany i el gravat del plànol d'Inca

encara no estava regularitzat. Sense haver-hi uns criteris fixats per representar el relleu, el recurs és mostrar la localització de les zones elevades sense preocupar-se per l'altitud (figura 5).

L'esborrany d'Inca incorpora el traçat d'una sèrie de línies concèntriques per representar, sobretot, el relleu positiu del turó del serral de les Monges que s'allargassa cap a xaloc, on se situa el nucli urbà, a partir del qual es tracen les depressions cap als torrents de Cantabou i de sa Canaleta. També s'intueixen els pendents cap a la part de llevant (Camp d'Oca i putxet de Cal Senyor Pere) i de migjorn (convent de Sant Francesc).

Signes.- Essent un plànol sense acabar, a l'esborrany hi manquen la toponímia i els signes convencionals. No obstant això, s'hi poden endevinar els camins, els ponts, els possibles cursos d'aigua, alguns molins de vent i l'església parroquial. Igualment, diverses lletres (A, F, C, M, N...) servien per indicar elements concrets, com camins, síquies, abeuradors, etc.; altres lletres (X, Z) potser es refereixen a una distància coneguda (presa com a línia de base que permetria establir l'escala), que es correspon amb la plana d'inundació que ocupa el torrent de Cantabou.

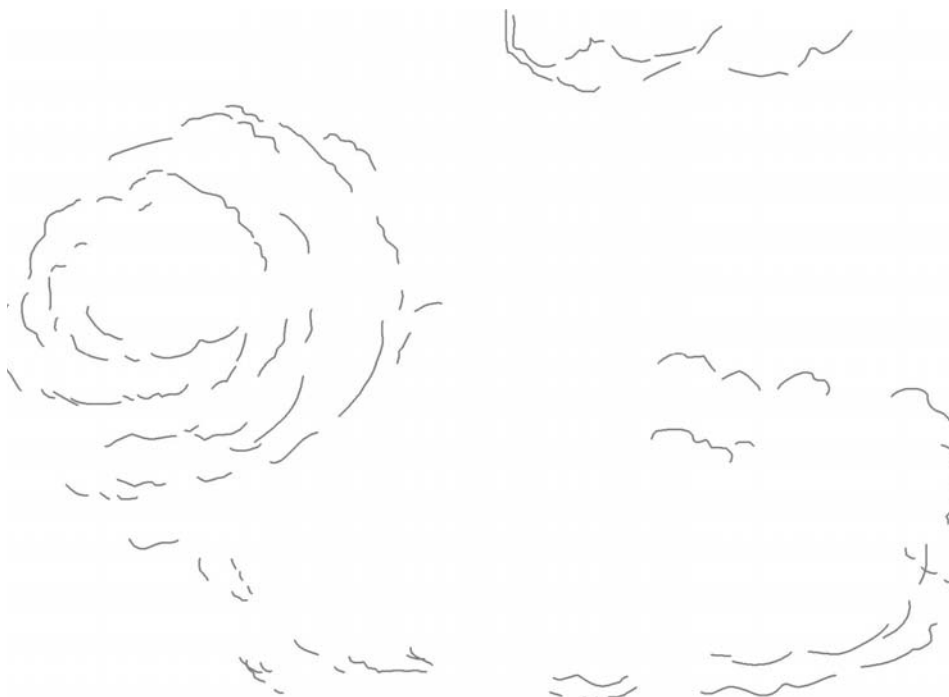

Figura 5. A partir del retoc digital de l'esborrany manuscrit del plànol d'Inca, s'han extret les marques lineals que esbossen el relleu del nucli urbà

El gravat de 1808 corregeix mínimament les mancances de l'esborrany, tot incorporant alguns topònims i alguns signes (el dibuix d'un molí de vent a la zona del serral de les Monges o signes d'arbrat).

Molins de vent.- Cap a ponent del monestir de Sant Bartomeu hi ha fins a sis signes circulars que, sens dubte, han de referir-se a la ubicació dels molins de vent fariners a la part més elevada del serral dels Molins o de les Monges. La vista d'Inca del mapa d'Antoni Despuig (1785) dibuixa set molins de vent situats damunt del serral. La descripció de Berard indica l'existència d'un molí d'aigua i de fins a onze molins de vent dins el terme d'Inca [4: 263]. A més dels sis molins del serral dels Molins, també seria possible intuir-ne d'altres sense identificar a l'esborrany, a d'altres indrets.

Camins.- Els camins són també objecte d'atenció de l'esborrany del plànol d'Inca, que aporta molta més informació que el gravat de 1808, a pesar de la inexistència de topònims. Tot i així, es poden identificar —en el sentit de les agulles del rellotge, començant i acabant a migjorn— els camins de Palma, Biniamar o Mandrava, Mancor, Selva, Son Estaràs, Pollença, Alcúdia i Sineu. Una anàlisi més detallada partint dels plànols parcel·lars de 1860 [12] corrobora l'existència d'unes vies de comunicació, que estan actualment en perill de desaparèixer.

4. Conclusions

La publicació d'una sèrie d'exemplars manuscrits relacionables amb els treballs impulsats per Jeroni de Berard ens ha permès passar revista al conjunt de la seva obra, la qual cosa ha contribuït a conèixer el seu abast, en el context de la cartografia de Mallorca a finals del segle XVIII. Una anàlisi de detall, específic i de conjunt, dels manuscrits ha d'aportar molta més informació.

L'esborrany manuscrit del plànol d'Inca constitueix la imatge cartogràfica més antiga del nucli urbà, datable *circa* 1790, atribuïble a Jeroni de Berard, amb la possible companyia de Sebastià Sans, a una escala aproximada 1:3.000. El manuscrit és molt més precís i complet, en termes cartogràfics, que la còpia gravada. Alguns aspectes de detall requeririen anàlisis específiques a desenvolupar.

La confecció del gravat de 1808 per part de Sebastià Sans hauria copiat el manuscrit precedent, sense grans modificacions, però amb un canvi molt notable en la reducció de l'escala original (1:12.000) i amb el retall de l'àrea representada que elimina elements de la perifèria d'Inca.

5. Bibliografia

- [1] Ginard Bujosa, Antoni; Estrany Bertos, Joan, "Un plànol del nucli urbà d'Inca (1808). Context històric i georeferenciació" a *XIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca*, pàg. 31-46 (2013).
- [2] Barberi, Josep, *Vida de la Venerable Madre Sor Clara Andreu natural de Palma capital del Reyno de Mallorca, religiosa Geronima en el Monasterio de San Bartolomé de la Villa de Inca, con un apendice historico de dicha villa*. Mallorca: en la imprenta de Melchor Guasp. Año MDCCCVIII (1807).
- [3] Tugores, Francesca; Lull, Àngel (coord.), "Setze plànols de nuclis de Mallorca atribuïbles a Jeroni Berard" a *Els conjunts històrics. La protecció del patrimoni immoble de Mallorca*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, pàg. 139-159 (2014).
- [4] Berard, Gerónimo de, *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. [Edició a cura de Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ]. Palma: Ajuntament de Palma [1789] (edició de 1983).
- [5] Bover de Rosselló, Joaquín María, *Memoria biografica de los mallorquines que se han distinguido en la antigua y moderna literatura*. Palma: Imprenta Nacional á cargo de Don Juan Guasp y Pascual (1842).
- [6] Bover, Joaquín María, *Biblioteca de Escritores Baleares*. Palma: Imprenta de P. J. Gelabert (2 toms) (1868).
- [7] Llabrés Bernal, J.; Pou Muntaner, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana. Edició digital a cura de Pep Barceló Adrover i Joan Barceló Frau (esal # 1) (2012).
- [8] Benítez Mairata, Josep; Ginard Bujosa, Antoni; Vives Amer, Francisca, "Inca, 1785-1789. Una visió històrico-topogràfica" a *III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca*, pàg. 89-103 (1997).
- [9] Furió, Antonio, *Diccionario historico de los ilustres profesores de las bellas artes en Mallorca*. Palma, por Gelabert y Villalonga Sócios (1839).
- [10] Juan Tous, Jerónimo, *Grabadores mallorquines*. Palma: Diputación Provincial de Baleares. Instituto de Estudios Baleáricos. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (1977).
- [11] Llabrés Quintana, Gabriel, "D. Gerónimo Berard y sus planos" a *BSAL*, III, 306-308 (1890).
- [12] Rosselló i Verger, Vicenç M^a; Rotger i Moyà, Francesca, *Agrimensors i plànols parcelaris a les Iles Balears (1857-1862)*. Palma: Conselleria de Medi Ambient i Mobilitat, SITIBSA [llibre i CD amb un visor dels plànols del parcel·lari] (2011).